

Επιστήμη του Χορού
Τόμος 1, 2007

Ηλεκτρονικό Περιοδικό
Electronic Journal

Science of Dance
Volume 1, 2007

www.elepex.gr

ISSN 1790-7527

**Η Συμβολή της Σημειογραφίας Κίνησης και Χορού του Laban στη Διδασκαλία
του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού Σήμερα**

Μ. Κουτσούμπα

Τ.Ε.Φ.Α.Α., Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εισαγωγή¹

Ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα της μελέτης και διδασκαλίας του χορού είναι η δυνατότητα αποτύπωσης της χορευτικής κίνησης στο χαρτί, δηλαδή η σημειογραφία της. Η σημειογραφία παρέχει γραπτή πρόσβαση στο καθαυτό μέσο του χορού, που δεν είναι άλλο από την ίδια τη χορευτική κίνηση. Διαμορφώνει έτσι μια λογοτεχνία του χορού. Τα πλεονεκτήματα που η τελευταία μπορεί να προσφέρει στη διδασκαλία του χορού μελλοντικά είναι προφανή αφού συμβάλλει στη διατήρηση, αρχειοθέτηση και την αναβίωση μια χορογραφίας². Τι συμβαίνει όμως με τη διδασκαλία του χορού στο παρόν, στη συγχρονία, όπου τα δεδομένα στο χώρο της εκπαίδευσης αλλάζουν με πολύ γρήγορους ρυθμούς στη βάση της παγκοσμιοποίησης, της ανάπτυξης της τεχνολογίας και της επικοινωνίας και της αναζήτησης μιας ενεργητικής και ποιοτικής μάθησης; Μπορεί στην περίπτωση αυτή η σημειογραφία να συμβάλλει και με ποιο τρόπο; Τα ερωτήματα αυτά θα διερευνηθούν στην περίπτωση του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Με δεδομένο ότι μεταξύ των διαφόρων σημειογραφικών συστημάτων του χορού που έχουν κατά καιρούς προταθεί, αυτά του Laban γνωρίζουν ευρεία αποδοχή σε παγκόσμιο επίπεδο και θεωρούνται ως τα πιο αξιόπιστα για κάθε είδος χορού, σκοπός αυτής της εργασίας είναι η διερεύνηση της συμβολής της σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban στη διδασκαλία της μορφής του ελληνικού παραδοσιακού χορού στη συγχρονία. Για το σκοπό αυτό παρουσιάζονται τα σημειογραφικά συστήματα του Laban (Labanotation/Kinetography Laban και Effort/Shape) ως προς τις βασικές αρχές και τα θεμελιώδη στοιχεία τους. Στη συνέχεια, αναλύεται ο ελληνικός

παραδοσιακός χορός ως προς τα συστατικά στοιχεία της δομής και της μορφής του. Τέλος, τα σημειογραφικά συστήματα συνδυάζονται με τη διδασκαλία των μορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Η σημειογραφία της χορευτικής κίνησης προτείνεται για τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού και στη συγχρονία μέσα από ποικίλους δημιουργικούς τρόπους.

Η σημειογραφία κίνησης και χορού - Σύστημα σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban: βασικές αρχές

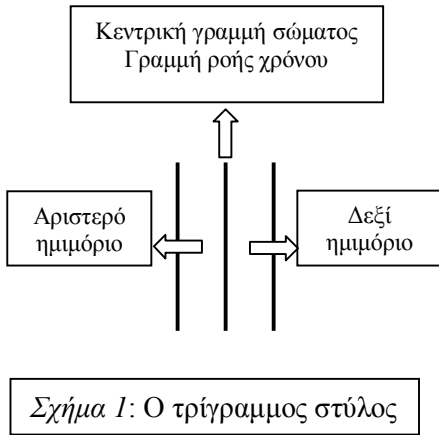
Η σημειογραφία της κίνησης και του χορού είναι η μετάφραση των πέντε διαστάσεων της κίνησης (ο χρόνος και η δυναμική αποτελούν τις δύο επιπλέον διαστάσεις) σε γραπτά σύμβολα δύο διαστάσεων, μέσω της χρήσης ποικίλων αφαιρετικών σχημάτων³. Με άλλα λόγια, σημειογραφία του χορού είναι η «γραπτή μορφή»⁴ του χορού, τα γραπτά τεκμήριά του μέσω της χρήσης ποικίλων αφαιρετικών σχημάτων⁵. Η σημειογραφία λειτουργεί κατά αναλογία όπως η γραφή για το λόγο, και οι νότες και το πεντάγραμμα για τη μουσική. Εξασφαλίζει δε σε γραπτή μορφή: α) *την καθαρότητα των φάσεων* και β) *τη ροή των κινητικών δεξιοτήτων*⁶ τα οποία είναι απαραίτητα για την κατανόηση και αντίληψη μιας κινητικής δεξιότητας⁷.

Αν και η χρήση αφηρημένων συμβόλων για την καταγραφή της χορευτικής κίνησης σε χαρτί έχει μια μακρόχρονη ιστορία τεσσάρων αιώνων⁸, σήμερα, το σύστημα σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban γνωρίζει παγκόσμια αναγνώριση. Θεωρείται δε ως το πιο πλήρες (ικανότητα να παραστήσει οτιδήποτε μπορεί να χορευτεί) και οικονομικό (μικρός αριθμός σημείων) σύστημα σημειογραφίας⁹. Το σύστημα αυτό βασίζεται στη χρήση αφαιρετικών συμβόλων που αναπαριστούν όλα τα μέρη του σώματος και όλες τις κινήσεις που αυτά δύναται να πραγματοποιήσουν. Καταγράφει έτσι κάθε μορφή κίνησης που εκτελεί ο άνθρωπος, καθώς και την οποιαδήποτε μετακίνησή του στο χώρο και το χρόνο (σχήμα και ροή)¹⁰. Επιπλέον, μπορεί να καταγράψει τον τρόπο εκτέλεσης, την ποιότητα της κάθε χορευτικής κίνησης. Αποτελεί έτσι μία ολοκληρωμένη μέθοδο καταγραφής της χορευτικής κίνησης, αφού παρέχει τη δυνατότητα σημειογραφίας τόσο της ποιοτικής, όσο και της δομικής διάστασής της.

Ειδικότερα, το Labanotation ή Kinetography Laban – Σημειογραφία ή Κινησιογραφία Λάμπαν αφορά το σημειογραφικό σύστημα καταγραφής της δομής των κινήσεων¹¹ και το Effort-Shape – Προσπάθεια-Σχήμα, που αποτελεί την εξέλιξη του Effort¹²,

καταγράφει την ποιοτική διάσταση της κίνησης μέσα από τη χρήση της ενέργειας (Effort) και την εκφραστικότητα της κίνησης (Shape)¹³. Ας εξετάσουμε από κοντά τα θεμελιώδη στοιχεία τόσο του Labanotation όσο και του Effort.

Labanotation και Effort: θεμελιώδεις αρχές

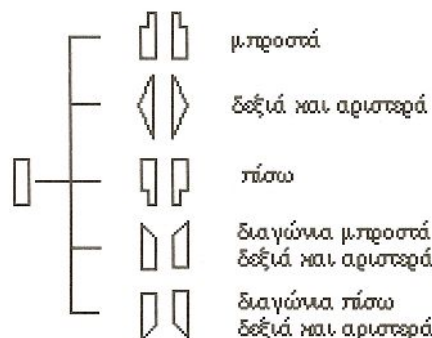

- Οι τρεις κάθετες γραμμές αναπαριστούν το σώμα (βλ. Σχήμα 1).
- Τα σύμβολα εντός των τριών γραμμών δηλώνουν στηρίξεις καθώς και κινήσεις των κάτω άκρων, ενώ
- όσα σύμβολα τοποθετούνται εκτός των τριών γραμμών αφορούν κινήσεις του κορμού, των άνω άκρων και του κεφαλιού.

Το βασικό σύμβολο του συστήματος είναι ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο το οποίο δίνει ταυτόχρονα τέσσερις βασικές πληροφορίες:

- στηρίξεις άρσεις
- Την κατεύθυνση της κίνησης ανάλογα με το σχήμα του.
  - Το επίπεδο της κίνησης (τρίτη διάσταση) ανάλογα με τη σκιαγράφησή του.
  - Τη χρονική διάρκεια της κίνησης με το μήκος του και
  - Το μέρος του σώματος που κινείται με την τοποθέτησή του στις στήλες.

Για παράδειγμα, οι αλλαγές στο σχήμα του ορθογώνιου παραλληλόγραμμου που δηλώνουν την κατεύθυνση της κίνησης έχουν ως εξής (Σχήμα 2):

Σχήμα 2. Τα σύμβολα κατεύθυνσης στο χώρο (Πηγή: Κουτσούμπα 2005:65)

Η διαφοροποίηση του ορθογώνιου παραλληλόγραμμου δηλώνει στροφές ως εξής:

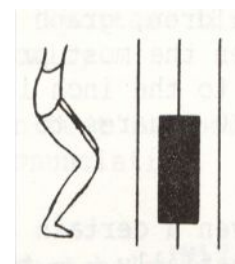

Η απουσία συμβόλου από τις λεγόμενες στήλες στήριξης δηλώνει άλμα. άλματα

Διαπιστώνεται ήδη από τη σύντομη αυτή παρουσίαση ότι με το Labanotation καταγράφονται όλες οι βασικές κινήσεις, δηλαδή στηρίξεις, άρσεις, στροφές και άλματα¹⁴ που μπορεί να εκτελέσει το ανθρώπινο σώμα και τα μέλη του. Μάλιστα η καταγραφή αυτή στηρίζεται στην ανατομία του ανθρώπινου σώματος και τη μηχανική των κινήσεών του, και βασίζεται στη χρήση ενός μικρού αριθμού συμβόλων. Ας παραθέσουμε ένα παράδειγμα εφαρμογής του Labanotation στη συνέχεια που αφορά την κάμψη κάτω άκρων και στο οποίο παρουσιάζονται με απτό τρόπο τα όσα παρατέθηκαν παραπάνω (Παράδειγμα 1).

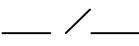
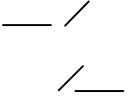

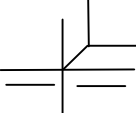

Παράδειγμα 1. Σημειογραφία κάμψης κάτω άκρων

Στο σχήμα σημειογραφείται μια κάμψη των κάτω άκρων. Η στήριξη είναι και στα δύο πόδια, οπότε το βασικό σύμβολο τοποθετείται στις στήλες στήριξης και των δύο ημιμορίων, ενώ η σκιαγράφησή του (μαύρο χρώμα) δηλώνει ότι η στήριξη είναι σε χαμηλό επίπεδο (λυγισμένα γόνατα). Το σχήμα του συμβόλου παραμένει ορθογώνιο παραλληλόγραμμο μια και δεν υπάρχει μετακίνηση στο χώρο αλλά απλώς στήριξη.

Αντίστοιχα, η καταγραφή της ποιοτικής πλευράς της χορευτικής κίνησης έχει ταυτιστεί με το σύστημα Effort του Laban (Σύστημα Πηγαίας Προσπάθειας). Η πηγαία προσπάθεια αναφέρεται στους «χρωματισμούς της κίνησης... στις εκφραστικές προσθήκες στο χώρο και στα ρυθμικά σχήματα που είναι ουσιώδη στην εκτέλεση μιας χορευτικής μορφής»¹⁵. Για τον Laban, η πηγαία προσπάθεια συνίσταται στη στάση που υιοθετεί κάθε άνθρωπος απέναντι σε τέσσερα συστατικά στοιχεία της ανθρώπινης κίνησης και ειδικότερα το βάρος (weight), το χώρο (space), το χρόνο (time) και τη ροή (flow). Τα τέσσερα αυτά συστατικά στοιχεία ο Laban τα ονόμασε κινητικούς παράγοντες (motion factors)¹⁶. Οι κινητικοί αυτοί παράγοντες και οι διαβαθμίσεις τους παρουσιάζονται συνοπτικά στον ακόλουθο πίνακα (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Οι κινητικοί παράγοντες του συστήματος της Πηγαίας Προσπάθειας

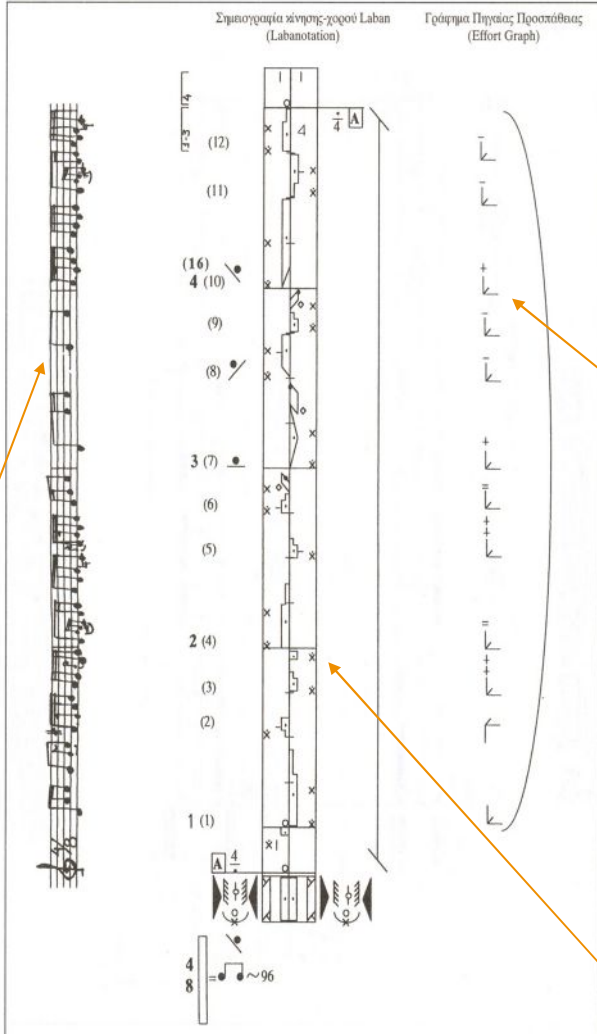
	Είναι κοινοί σε όλες τις κινήσεις. Στις ποιοτικές μετρήσεις μπορούν να περιγραφούν ως οι «τάσεις προς» το βάρος, τη ροή, το χρόνο και το χώρο του ατόμου σε κίνηση ¹⁷			
	Κινητικοί παράγοντες	Σύμβολα	Στοιχεία κίνησης	Σύμβολα
Κινητικοί παράγοντες	Βάρος		ανάλαφρο ή βαρύ	
	Ροή		ελεύθερο ή συγκρατημένο	
	Χρόνος		παρατεταμένο ή ξαφνικό	
	Χώρος		ευέλικτο ή άμεσο	
Συνδυαστικό σύμβολο του γραφήματος της Πηγαίας Προσπάθειας				
Σύμβολο Πηγαίας Προσπάθειας		Είναι μεγάλης σημασίας στη σημειογραφία, δηλώνει την ύπαρξη κάποιας πηγαίας προσπάθειας		

Διαπιστώνεται και στην περίπτωση αυτή ότι μέσα από τη χρήση του Effort καταγράφονται οι ποιότητες της χορευτικής κίνησης ως προς το βάρος, τη ροή, το χρόνο και το χώρο, δηλαδή όλες οι εκφραστικές δυνατότητες της ανθρώπινης κίνησης.

Καταληκτικά μέσα από το παράδειγμα (Παράδειγμα 2) που ακολουθεί φαίνεται πως η χρήση του Labanotation και του Effort μπορούν να δώσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα μια χορευτικής ακολουθίας στον ελληνικό παραδοσιακό χορό. Κατά πόσο όμως είναι δυνατή, εάν είναι δυνατή, η χρήση της σημειογραφίας του χορού στη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού και πιο συγκεκριμένα στη διδασκαλία της δομής και της μορφής του; Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, θα εξετάσουμε κατά πόσο υπάρχει συμβατότητα μεταξύ των δομο-μορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού και της σημειογραφίας. Αυτό

προϋποθέτει, καταρχάς, μια εξέταση των κύριων δομο-μορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Παράδειγμα 2:
ο χορός *Θειακός*
της *Λευκάδας*
(μέρος Α)
Πηγή: Koutsouba
1997:151

Πως;
Ποιοτική
διάσταση του
χορού

**Μουσική συνοδεία
χορού**

Τι;
Δομική διάσταση
του χορού

Ελληνικός παραδοσιακός χορός: τα κύρια δομικά και μορφικά χαρακτηριστικά του και η διδασκαλία τους

Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός, όπως άλλωστε και κάθε είδους χορού, συνίσταται από ποικίλες διαστάσεις (τεχνική, λειτουργικότητα, συμβολισμός, ύφος, δημιουργικότητα, επικοινωνία)¹⁸. Παρά την αναμφισβήτητη σπουδαιότητα όλων

αυτών των διαστάσεων ως προς τη συνολική αντιμετώπιση του χορού που έχει ευρύτατα διατυπωθεί, στην εργασία η έμφαση δίνεται στην τεχνική που αποτελεί το πρώτο στάδιο στη διδασκαλία του και, ειδικότερα, στη χρήση των κάτω άκρων τα οποία στον ελληνικό παραδοσιακό χορό παίζουν πρωτεύοντα ρόλο. Όσον αφορά τη χρήση των κάτω άκρων, οι δυνατότητες που αυτά παρέχουν ως προς τη σύνθεση των κινητικών μοτίβων¹⁹ προκύπτουν από τον συνδυασμό των «δεικτών στήριξης» (κάτω άκρα) σε σχέση με τη βαρύτητα και είναι τρεις:

α) στήριξη και στους δύο δείκτες,

β) εναλλαγές από τον έναν δείκτη στήριξης στον άλλο και,

γ) στήριξη στον ένα δείκτη με ταυτόχρονη άρση του άλλου²⁰.

Οι συνδυασμοί των τριών αυτών δυνατοτήτων χρήσης των κάτω άκρων σε συνάρτηση με τη χρήση του χρόνου και του χώρου (ροή και σχήμα) δημιουργούν ποικιλία χορευτικών φράσεων²¹ και κατά συνέπεια χορευτικών μορφών. Στις μορφές αυτές ένας αριθμός συστατικών στοιχείων παραμένει σταθερός (δομή/κινητότυπος), ένας άλλος αριθμός συστατικών στοιχείων διαφοροποιείται (ύφος-«δομικά μορφολογικά χαρακτηριστικά»²²), ενώ ο συνδυασμός τους διαμορφώνει τη χορευτική φόρμα (μορφότυπος)²³. Ως εκ τούτου, και τα δύο, δομή και ύφος, θεωρούνται ισάξια και ισοβαρή συστατικά στοιχεία της μορφής²⁴. Μάλιστα, η γνώση της χρήσης των κάτω άκρων, της χρήσης του χρόνου και της χρήσης του χώρου είναι απαραίτητα στοιχεία στην κατανόηση της δομής του χορού, συμβάλλουν στην οριοθέτηση και ταξινόμηση της ποικιλίας των χορευτικών μορφών και, με αυτόν τον τρόπο, διευκολύνουν την εκμάθηση των χορών. Και αυτό γιατί

«το ζητούμενο της διδασκαλίας δεν είναι ο αριθμός των χορών, αλλά η κατανόηση του τρόπου συγκρότησης της δομής των κινητικών μοτίβων σε μεγαλύτερες συνθετικές-κινητικές ενότητες, δηλαδή σε χορευτικές φράσεις»²⁵.

Το ερώτημα που αναδύεται στο σημείο αυτό σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο η σημειογραφία κίνησης και χορού του Laban μπορεί να συμβάλλει στη διδασκαλία της δομής και μορφής του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Με άλλα λόγια, κατά πόσο υπάρχει συμβατότητα μεταξύ σημειογραφίας Laban και καταγραφής δομομορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού ώστε η πρώτη να δύναται να χρησιμοποιηθεί στη διδασκαλία του δεύτερου.

Συμβατότητα σημειογραφίας Laban και καταγραφής δομο-μορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού

Για να απαντηθεί το ερώτημα της συμβατότητας, θα αντιστοιχίσουμε στοιχεία της σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban με εκείνα καταγραφής των δομο-μορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Στον ακόλουθο πίνακα (Πίνακας 2) επιχειρείται μια τέτοια αντιστοίχιση όσο αφορά τη χρήση των κάτω άκρων.

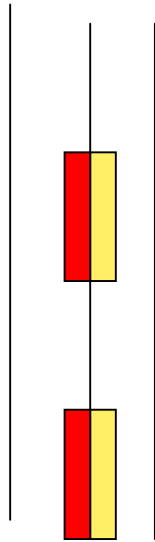
Πίνακας 2. Αντιστοίχιση σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban και μορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού (κάτω άκρα)

Σημειογραφία Laban	Δομικά και Μορφικά χαρακτηριστικά (κάτω άκρα)
✓ Καταγραφή κάθε μορφής κίνησης που εκτελεί ο άνθρωπος.	✓ Καταγραφή των τριών συνδυασμών των «δεικτών στήριξης».
✓ Καταγραφή οποιαδήποτε μετακίνησης στο χώρο και το χρόνο.	✓ Καταγραφή των τριών αυτών συνδυασμών σε σχέση και με τη χρήση του χρόνου και του χώρου.
✓ Καταγραφή ποιοτικής (Effort) και δομικής (Labanotation) διάστασης της κίνησης κ.ά.	✓ Καταγραφή του τρόπου συγκρότησης των χορευτικών μορφών (δομή και ύφος) κ.ά.

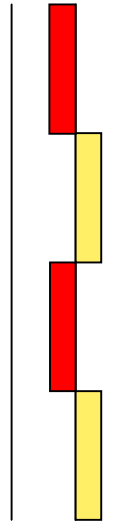
Διαπιστώνουμε έτσι ότι, για παράδειγμα, από τη στιγμή που η σημειογραφία κίνησης και χορού του Laban μπορεί να καταγράψει κάθε μορφή χορευτικής κίνησης, μπορεί να καταγράψει και τους συνδυασμούς των «δεικτών στήριξης» όπως αυτοί προαναφέρθηκαν. Ή, για παράδειγμα, ότι από τη στιγμή που η σημειογραφία καταγράφει οποιαδήποτε μετακίνηση στο χώρο και το χρόνο, μπορεί να καταγράψει τους τρεις συνδυασμούς χρήσης των «δεικτών στήριξης» σε συνάρτηση με τη χρήση του χρόνου και τη χρήση του χώρου κ.ο.κ. Στη συνέχεια παρατίθενται κάποια παραδείγματα που επιδεικνύουν την παραπάνω αντιστοίχιση στην περίπτωση χρήσης του Labanotation για την καταγραφή δομο-μορφικών χαρακτηριστικών του χορού:

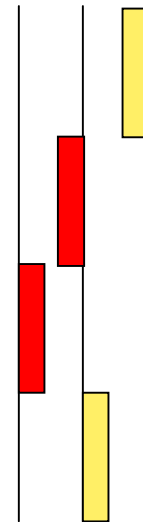
Παράδειγμα 3: Συνδυασμοί των «δεικτών στήριξης»

α) στήριξη και στους δύο δείκτες

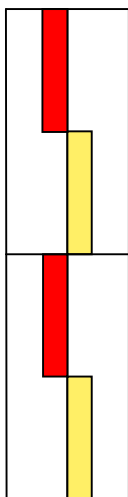
β) εναλλαγή δεικτών στήριξης

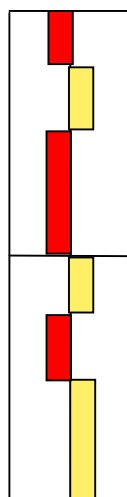
γ) στήριξη και άρση δεικτών

Σημείωση: το κίτρινο χρώμα είναι το δεξί κάτω άκρο, το κόκκινο χρώμα είναι το αριστερό κάτω άκρο.

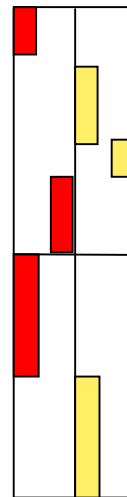
Παράδειγμα 4: Συνδυασμοί των «δεικτών στήριξης» σε σχέση με τον χρόνο

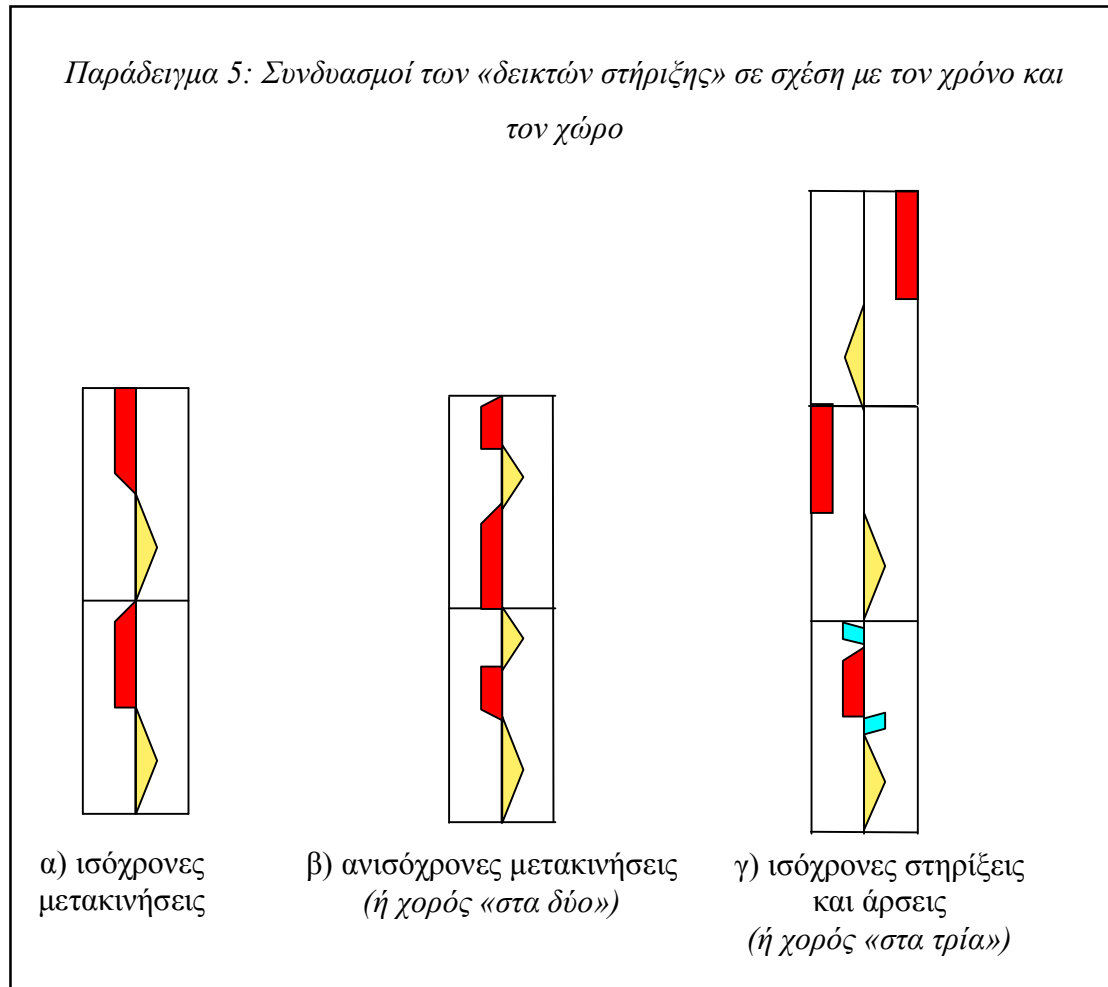
α) ισόχρονες στηρίξεις

β) ανισόχρονες στηρίξεις

γ) στηρίξεις και άρσεις ισόχρονες & ανισόχρονες

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται η ύπαρξη πλήρους συμβατότητας μεταξύ της σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban και της καταγραφής των δομομορφικών χαρακτηριστικών του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Η ύπαρξη πλήρους συμβατότητας συνεπάγεται τη δυνατότητα χρήσης της σημειογραφίας του Laban στη διδασκαλία της δομής και μορφής του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Με ποιο τρόπο όμως μπορεί να πραγματοποιηθεί η διδασκαλία με τη χρήση της σημειογραφίας στη συγχρονία; Με άλλα λόγια, πως μπορεί να χρησιμοποιηθεί η σημειογραφία στο πλαίσιο της διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού σήμερα δεδομένου και των νέων εκπαιδευτικών δεδομένων;

Η συμβολή της σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban στη διδασκαλία της μορφής του ελληνικού παραδοσιακού χορού σήμερα

Την τελευταία δεκαετία τα δεδομένα στο χώρο της εκπαίδευσης στη χώρα μας αλλάζουν δραματικά και με αλματώδεις ρυθμούς. Οι σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις μαζί με την επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη έχουν χωρίς άλλο επηρεάσει τον νευραλγικό τομέα της εκπαίδευσης όπου αναδύονται νέες μορφές εκπαίδευσης. Στη βάση της παγκοσμιοποίησης και της ανάπτυξης της τεχνολογίας και της επικοινωνίας γίνεται έτσι συχνά πυκνά αναφορά σε όρους όπως η διαπολιτισμική εκπαίδευση²⁶, η εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση²⁷, τα προαιρετικά εκπαιδευτικά προγράμματα²⁸ κ.λπ. Τα δεδομένα αυτά επηρεάζουν χωρίς άλλο και το χώρο της διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της επιστημονικής μελέτης της διδασκαλίας του. Πως λοιπόν η σημειογραφία του χορού μπορεί να συμβάλλει προς αυτήν την κατεύθυνση;

Η συμβολή της σημειογραφίας στη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού και συγκεκριμένα της δομής και μορφής του στη σύγχρονη είναι πολυεπίπεδη. Καταρχάς, η σημειογραφία μπορεί να συνδυαστεί με όλες τις μεθόδους διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού είτε αυτές αφορούν αποκλειστικά την τεχνική του χορού είτε τις ποικίλες διαστάσεις του. Στην πρώτη περίπτωση αναφερόμαστε σε μεθόδους όπως η ολική, η μερική, η μιμητική μέθοδος, η μέθοδος των κοινών κινητικών μοτίβων²⁹, ή στο συνδυασμό αυτών³⁰, καθώς και στη μορφολογική μέθοδο διδασκαλίας³¹, ενώ στη δεύτερη περίπτωση αναφερόμαστε στη μέθοδο της μουσικοκινητικής αγωγής, στην οποία πραγματοποιείται συνδυασμός του στυλ της καθοδηγούμενης ανακάλυψης ή εφευρετικότητας με αυτό της αποκλίνουσας παραγωγικότητας³².

Στη μεν πρώτη περίπτωση η σημειογραφία κίνησης και χορού του Laban μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε συνδυασμό με τις ποικίλες μεθόδους διδασκαλίας παρέχοντας τη δυνατότητα για υποστήριξη της διδακτικής μεθόδου. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της μορφολογικής μεθόδου, η εκπαιδευτική διεργασία διανθίζεται και από τη σημειογραφία του χορού εμπλουτίζοντας έτσι το λεκτικό ή οπτικό μήνυμα. Στη δεύτερη περίπτωση, όπου κυριαρχεί ο μαθητοκεντρικός, ενεργητικός, βιωματικός τρόπος μάθησης, η δημιουργικότητα και ο αυτοσχεδιασμός που συνάδει περισσότερο με τα νέα δεδομένα στο χώρο της εκπαίδευσης όπου αναζητείται πια μια ενεργητική και ποιοτική μάθηση μέσα και από δημιουργικές μαθητοκεντρικού τύπου πρακτικές³³, η σημειογραφία μπορεί να χρησιμοποιηθεί με ποικίλους τρόπους. Για

παράδειγμα, επιδαπέδια παιχνίδια, αφίσες, ζωγραφική, παιχνίδια με τα σύμβολα της σημειογραφίας, παιχνίδια στον ηλεκτρονικό υπολογιστή κ.ά. μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας μέσα σε δραστηριότητες αυτοσχεδιασμού και δημιουργικότητας και που θα οδηγήσουν στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Τέλος, είναι προφανές ότι η ύπαρξη γραπτού τεκμηρίου του ελληνικού παραδοσιακού χορού μέσα από τη σημειογραφία του μπορεί να συμβάλλει στη συμμετοχή του γνωστικού αυτού αντικειμένου σε μορφές εκπαίδευσης όπως είναι η εξ αποστάσεως ή η διαπολιτισμική.

Βέβαια, η χρήση του συστήματος σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban προϋποθέτει τη γνώση του και κατά συνέπεια, τουλάχιστον στο υπάρχον πλαίσιο, αφορά συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς πληθυσμούς-στόχους. Ωστόσο, όσον αφορά την παρούσα συζήτηση, δηλαδή τη διδασκαλία του ελληνικού παραδοσιακού χορού, η γνώση του σημειογραφικού συστήματος θεωρείται δεδομένη. Είναι αυτονόητο ότι όποιος ασχολείται με το χορό, πόσο μάλλον ο δάσκαλος του χορού, θα πρέπει, πέρα από οτιδήποτε άλλο, να μπορεί να έχει πρόσβαση στο καθαυτό μέσο του χορού που δεν είναι άλλο από τη χορευτική κίνηση η οποία διασφαλίζεται μέσα από τα γραπτά τεκμήριά της, δηλαδή τη σημειογραφία της. Με άλλα λόγια, όπως ο δάσκαλος της μουσικής γνωρίζει τη γραφή της (νότες και πεντάγραμμο για παράδειγμα) και ο δάσκαλος της γλώσσας τη γραπτή μορφή του λόγου, έτσι και ο δάσκαλος του χορού δεν μπορεί να μην γνωρίζει τη γραφή της χορευτικής κίνησης.

Εν κατακλείδι, η σημειογραφία κίνησης και χορού του Laban συνιστά ένα χρήσιμο εργαλείο σε οποιαδήποτε μέθοδο διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού καθώς και σε οποιαδήποτε μορφή εκπαίδευσης. Ένα εργαλείο που μπορεί ποικιλότροπα να συμβάλλει σε μια ποιοτικότερη και πληρέστερη διδασκαλία όχι μόνο των υπαρχουσών μεθόδων διδασκαλίας αλλά και αυτών που ανακύπτουν από τις εκπαιδευτικές καινοτομίες που διαμορφώνονται γενικότερα στην εκπαίδευση αλλά και από τη χρήση των εκπαιδευτικών τεχνολογιών.

Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή έγινε μια διερεύνηση της δυνατότητας διδασκαλίας της μορφής του ελληνικού παραδοσιακού χορού με τη χρήση της σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban στη συγχρονία. Διαπιστώθηκε ότι η σημειογραφία κίνησης και χορού του Laban είναι πλήρως συμβατή με τα δομο-μορφικά χαρακτηριστικά του

ελληνικού παραδοσιακού χορού. Ως εκ τούτου, μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη διδασκαλία της μορφής του ελληνικού παραδοσιακού χορού στη συγχρονία μέσα από ποικίλους τρόπους και μεθόδους. Μήπως, μάλιστα, είναι καιρός, η διδασκαλία της μορφής του ελληνικού παραδοσιακού χορού να χρησιμοποιήσει και άλλα μέσα και τεχνικές, που μάλιστα ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της σύγχρονης εκπαίδευσης; Απαιτήσεις για μια ενεργητική και ποιοτική μάθηση μέσα από μια μαθητοκεντρικού τύπου εκπαιδευτική διαδικασία, όπου υιοθετούνται νέες εναλλακτικές μορφές παιδαγωγικής πρακτικής (ομαδοκεντρική, διαλογοκεντρική, project, αξιοποίηση εμπειρίας κ.λπ.) με τη χρήση και νέων μέσων όπως είναι οι εκπαιδευτικές τεχνολογίες;

Βιβλιογραφικές σημειώσεις

¹ Μια πρώτη αναφορά στο θέμα αυτό έγινε στο 14^ο Διεθνές Συνέδριο Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, ΤΕΦΑΑ, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. βλ. Κουτσούμπα, Ι Μαρία: “Η Διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού με τη Χρήση της Σημειογραφίας Κίνησης και Χορού του Laban”, στο: *Πρακτικά 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού*, Κομοτηνή 19-21 Μαΐου 2006, σελ.39-40.

² Για περισσότερα βλ. Hutchinson Guest, Ann: *Dance Notation: The Process of Recording Movement on Paper*. London 1989, p.1-6. Κουτσούμπα, Μαρία: *Σημειογραφία της χορευτικής κίνησης. Το πέρασμα από την προϊστορία στην ιστορία του χορού*. Αθήνα 2005, σελ.18-25.

³ Hutchinson Guest: *Dance*.

⁴ Hutchinson Guest: *Dance*, p.162.

⁵ Κουτσούμπα: *Σημειογραφία*, σελ.17.

⁶ Koutsouba, Maria & Giossos Yiannis: “A Model for Motor Learning in Distance Polymorphic Education: The Case of Performance Arts and Dance”, in: 4 *Open Journal*, (2006), 34-44.

⁷ Καμπιώτης Σπύρος και Θεοδωράκου, Καλλιόπη: “Η Επίδραση Πέντε Διαφορετικών Τύπων Διδασκαλίας στη Γνωστική Απόκτηση της Εκτέλεσης με Άξονα τη Μέθοδο Μάθηση μέσω Παρατήρησης Προτύπου”, στο: 39 *Άθληση & Κοινωνία*, σελ.186-187.

⁸ Για μια ιστορική αναδρομή βλ. Hutchinson Guest: *Dance* και Κουτσούμπα *Σημειογραφία*.

⁹ Κουτσούμπα: *Σημειογραφία*, σελ.49 και Olson, R. David: *Ο Κόσμος Πάνω στο Χαρτί: Οι Εννοιακές και Νοητικές Επιπτώσεις της Γραφής και της Ανάγνωσης*. Επιστημονική επιμέλεια Βαρνάβα-Σκούρα, Τζέλα, μτφρ. Βλαχόπουλος, Ι. Φ., Αθήνα 2003, σελ.71.

¹⁰ Κουτσούμπα: *Σημειογραφία*, σελ.59.

¹¹ Hutchinson, Ann: *Labanotation: The System of Analyzing and Recording Movement*. London ³ 1977, Hutchinson Guest: *Dance*, p.81-88, Johnson, Jones Jean, 1999: “The Choreographic Notebook: Choreographing Process of the Kokuma Dance Theatre, an Africa-Caribbean Dance Company”, in: Buckland, Theresa (ed.), *Dance in the Field: Theory, Methods and Issues in Dance Ethnography*. London and New York 100-110, p.103.

¹² Laban, Rudolf & Lawrence, F. C: *Effort. Economy of Human Movement*. London ² 1974.

¹³ Hutchinson: *Labanotation*, p.12, Hutchinson Guest: *Dance*, Johnson: “The choreographic”, p.103.

¹⁴ Για μια αναλυτική παρουσίαση του Labanotation βλ. Hutchinson: *Labanotation* και Κουτσούμπα *Σημειογραφία*.

¹⁵ Lange, Roderyk: “Some Notes on the Anthropology of Dance”, in: 1 *Dance Studies* (1976), 38-46, p.46.

¹⁶ Thornton, Sam: *A Movement Perspective of Rudolf Laban*. London 1971, p.38-50 και Loken-Kim, Christine and Crump, T. Juliette: “Qualitative Change in Performances of Two Generations of Korean Dancers”, in: 25/2 *CORD Dance Research Journal* (1993), 13-20, p.15.

¹⁷ North, Marion: *Personality Assessment through Movement*. London 1972, p.231-243.

¹⁸ Λυκεσάς, Χ. Γιώργος: *Η Διδασκαλία των Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση με τη Μέθοδο της Μουσικοκινητικής Αγωγής*. Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2002.

¹⁹ Το κινητικό μοτίβο ορίζεται ως η μικρότερη συνθετική μονάδα του χορού που αντιστοιχεί σε ένα ρυθμικό μοτίβο, δηλαδή σε ένα μουσικό μέτρο. Συνιστά «το σημείο εκκίνησης για τον καθορισμό των τμημάτων του χορού μέχρι τις μικρότερες αξιοπρόσεχτες κινήσεις του ανθρώπινου σώματος αλλά και για τον καθορισμό των μεγαλύτερων δομικών μονάδων μέχρι τον ίδιο τον χορό. Αναλυτικότερα βλ. Τυροβολά, Κ. Βασιλική: *Ο Ελληνικός Χορός. Μια Διαφορετική Προσέγγιση*. Αθήνα 2001, σελ.50 και IFMC Study Group for Folk Dance Terminology: “Foundations for the Analysis of the Structure and Form of Folk Dance: A Syllabus”, in: *6 Yearbook for Folk Music* (1974), 115-135, p.129.

²⁰ Martin, Gyorgy and Pessovar, Erno: “Determination of Motive Types in Dance Folklore”, in: *12 Acta Ethnographica*, 295-331.

²¹ Η χορευτική φράση ορίζεται ως το πιο απλό οργανικό συνθετικό σύνολο του χορού το οποίο δείχνει το βασικό περιεχόμενο και τη φόρμα της ιδέας του χορού. Αναλυτικότερα βλ. Τυροβολά: *Ο ελληνικός*, σελ.51 και IFMC Study Group for Folk Dance Terminology: “Foundations”, p.131.

²² Koutsouba, I. Maria: *Plurality in Motion: Dance and Cultural Identity on the Greek Ionian Island of Lefkada*. Ph.D. thesis, University of London, London 1997, p.114 και Κουτσούμπα, Ι. Μαρία: “Υφολογική ανάλυση στον ελληνικό παραδοσιακό χορό”, στο: Κολιοπούλου Μαρία κ.ά. *Πολιτισμός και τέχνη. Επτά δοκίμια για το χορό*. 2000, σελ.33.

²³ Αναλυτικότερα για τις έννοιες του κινητότυπου και του μορφότυπου βλ. Τυροβολά: *Ο ελληνικός*, σελ.69-70.

²⁴ Κουτσούμπα, Ι. Μαρία: “Η Έννοια και η Ανάλυση της Μορφής του Χορού”, στο: *6-7 Εθνολογία* (2000), 273-307, σελ.273.

²⁵ Τυροβολά, Κ. Βασιλική και Κουτσούμπα, Ι. Μαρία: “Μορφολογική Μέθοδος Διδασκαλίας του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού. Το Παράδειγμα των Ποντιακών χορών”, στο: *1 Μουσική σε Πρώτη Βαθμίδα* (2006), 19-32, σελ.22.

²⁶ Για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και τον ελληνικό λαϊκό παραδοσιακό χορό βλ. Κουτσούμπα Ι. Μαρία: “Η Δυναμική του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση”, στο: *52 Εκπαιδευτική Κοινότητα* (1999-2000), 38-41. και Κουτσούμπα, Ι. Μαρία: “Η Συμβολή της Διδακτικής του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού στη Σύγχρονη Ελληνική Πολυπολιτισμική Κοινωνία”, στο Αυδίκος Γ. Ευάγγελος κ.ά. (επιμ.) *Χορευτικά Ετερόκλητα*, Αθήνα 2004, 213-226.

²⁷ Για την εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση και τον ελληνικό λαϊκό παραδοσιακό χορό βλ. Κουτσούμπα, Ι. Μαρία: “Η Μελωδία, ο Λόγος και η Κίνηση μέσα από την εξ Αποστάσεως Πολυμορφική Εκπαίδευση: μία Πρώτη Προσέγγιση”, στο Πανοπούλου Καλλιόπη (επιμ. έκδ.) *Μελωδία, Λόγος, Κίνηση*, Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Σέρρες, 2-4 Νοεμβρίου 2001, 195-204 και Koutsouba I Maria & Giossos Yiannis: “A Model for Motor Learning in Distance Polymorphic Education: the Case of Performance Arts and Dance”, στο: *4 Open Journal*, (2006):34-44.

²⁸ Για τα προαιρετικά προγράμματα και τον ελληνικό παραδοσιακό χορό βλ. Κουτσούμπα, Ι. Μαρία: “Η Διδασκαλία του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού στα Σύγχρονα Εκπαιδευτικά Πλαίσια”, στο: *Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση*, Πρακτικά 1^{ου} Διεθνούς Εκπαιδευτικού Συνεδρίου, Βόλος, 29 Σεπτεμβρίου έως 1 Νοεμβρίου 2006, υπό έκδοση.

²⁹ Δήμας, Ηλίας: *Λαϊκή μουσικοχορευτική παράδοση. Χορευτικές Συνήθειες των Φοιτητών-τριών της Ελλάδας*. Αθήνα 2004, σελ.112-και Σερμπέζης, Χ. Βασίλης: *Συγκριτική Μελέτη Μεθόδων Διδασκαλίας του Ελληνικού Παραδοσιακού Χορού σε Παιδιά Ηλικίας 9-11 Ετών*. Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή. Κομοτηνή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης 1995, σελ.8.

³⁰ Δήμας: *Λαϊκή*, σελ.112.

³¹ Τυροβολά και Κουτσούμπα: “Μορφολογική”.

³² Λυκεσάς: *Η Διδασκαλία*.

³³ Κουτσούμπα: “Η Διδασκαλία”.